

ASBJØRN DYRENDAL

Konspirasjonsknuser

Øystein Helmikstøl

journalist i Psykologtidsskriftet

Psykologer har bidratt med konspirasjonsteorier. Og nordmenn skårer trolig nokså likt med amerikanere på konspirasjonsmentalitet, ifølge Asbjørn Dyrendal.

– Du står på talerlista på årets store Psykologikongress og skal snakke om konspirasjonsteorier til landets psykologer. Er de en spesielt utsatt gruppe?

– Ikke mer enn andre. Men jeg studerte satanismepanikk på midten av 90-tallet. En av de gruppene som var med på å drive fram, og også konstruere, de store konspirasjonsteoriene om «Den store satanistsammensvergelsen», også i Norge, var psykoterapeuter. Noen av dem psykologer. Psykologer har altså bidratt både som konspirasjonsteoretiske entreprenører og med å spre ulike versjoner av konspirasjonsteorier.

– Er konspirasjonsteorier et økende problem?

– Det vet vi ikke. Mange tror det. Men konspirasjonsteorier trenger ikke nødvendigvis øke i omfang for å bli et økende problem. Det er mer et spørsmål om hvor i samfunnet de finnes. Når konspirasjonsteorier får større gjennomslag i maktas sentrum, for eksempel i Polen, USA, Ungarn eller Venezuela, da blir det et økende problem for de som blir utsatt for dem.

Populistiske regimer holder seg veldig ofte med mange konspirasjonsteorier, for å demonisere rivaler, for å mobilisere tilhengere, og for å forklare hvorfor ting ikke blir bedre – når de endelig er kommet til makta.

– Men hva er problemet, kan ikke folk tro på hva de vil?

Populistiske regimer holder seg veldig ofte med mange konspirasjonsteorier

– I den grad du setter pris på liberale demokratier, er det et problem. Autoritære regimer holder seg med flere konspirasjonsteorier enn andre. Selv i liberale demokratier bidrar konspirasjonsteorier til å senke tilbøyeligheten til vanlig deltakelse i politisk virksomhet og andre former for kollektive tiltak. Det øker tilslutningen til vold som løsning, det sprer hat mot utgrupper, og det øker tilbøyeligheten til å falle utafør i det sosiale systemet. Bare det å bli utsatt for konspirasjonsteoriene gjør oss mer kyniske og mer tilbøyelige til å mene at egen kriminalitet er greit. Folk som tror på konspirasjonsteorier, er for øvrig også mer tilbøyelige til å føle seg utafør, deprimerte, til å ha i seg ulike stoffer, og så videre.

– Kan du si noe om forskning på konspirasjonsteorier de siste 15 årene?

– Psykologer har vært i front på viktige biter av konspirasjonsteori-studiene. Rundt 2005 begynte sosialpsykologer, blant annet på universitetet i Kent, å jobbe med konspirasjonsteorier med utgangspunkt i spørsmål som: Hva er konspirasjonsteorier? Hvor kommer teoriene fra? Hvilke årsaker og virkninger har de? Er konspirasjonsteorier bare negative? I England, Tyskland, USA og etter hvert mange andre land ble det en bevegelse der sosialpsykologer bidro tungt til at vi har fått en tverrfaglig forskning om konspirasjonsteorier.

– Dette spørsmålet har du selv ønsket at jeg skulle stille: Er personer som tror på konspirasjonsteorier, litt sprø?

– Nei. Slike teorier er en del av normalvariansen å tenke på. Men noen av dem som tror mye på konspirasjonsteorier, er nok ikke helt i vater. Det kan være knyttet til psykisk uhelse, men ikke umiddelbart på en behandlingstrengende måte. Hvis du tror at verden snart går under på grunn av planlagt ondskap, kan det gjøre deg mer deprimert og mer mistenksom overfor andre.

Jeg pleier å si at alle tror litt på minst én konspirasjonsteori, og sannsynligvis tror vi litt på flere. Det er bare om å gjøre å få det til å treffe med noe du allerede tror på. Å være konspiratorisk anlagt er en nødvendig del av å være et velfungerende menneske. Det er en god egenskap å tenke seg at noen av andre personers interesser kan stå i motsetning til våre egne interesser, og at vi kan tenke oss at andre kan samarbeide mot våre egne interesser. Da er vi fryktelig tett på konspirasjonstenkning.

– **Må en teori være feil eller usann for å kunne kalles en konspirasjonsteori?**

– Nei, den må ikke det. Det kommer an på hva slags definisjon man legger til grunn. Det finnes en minimumsdefinisjon, som konspirasjonstroende ofte er glad i: En konspirasjonsteori er en teori om at det har forekommet en konspirasjon. Punktum. Men så er det jo ikke sånn ordet blir brukt, ikke blant folk, og i praksis heller ikke blant psykologer som sier de forstår ordet slik. De ser jo stort sett på ulike former for feiltenkning, problemer, personkarakteristika som gjør at folk tenker skeivt om verden. Det vanlige er at man vektlegger ulike typer feilslutninger, og i faglitteraturen vises det iblant eksplisitt, iblant implisitt. Jeg foretrekker å ta med feilslutninger eksplisitt.

Men det betyr formelt ikke at de må ta feil i alle konkrete utsagn. Du kan tenke feil på alle mulige måter, men likevel slumpe til å også si noe som er riktig.

Et annet poeng er at konspirasjonsteorier ofte er uttrykk for noe annet enn å søke kunnskap. Noen er for eksempel ikke opptatt av om det de sier er sant, men om det er nyttig for dem selv.

– **Finner politiske ledere opp konspirasjonsteorier selv, eller tar de bare i bruk nyttige teorier fra grasrota?**

– De finner på dem selv også. Ikke nødvendigvis topplederne selv, de har jo gjerne et partiapparat rundt seg. I denne sammenhengen er konspirasjonsteorier en form for folklore. Det er rykter, sladder og moderne sagn. Det er en del av en kollektiv samtale som foregår over lang tid. Veldig mange stemmer er inne og bidrar, og lager sine versjoner av det. Noen får mer kollektiv suksess. Men også i politisk ledelse, i partiapparat, i totalitære regimer lager man konkrete anklager mot spesifikke andre. For at teorien skal ha en sjanse til å lykkes, hjelper det å inkludere spekulasjoner fra grasrota.

Man behøver heller ikke tro på konspirasjonsteorier for å bruke dem aktivt i sverting av grupper og personer man ikke liker. De blir også brukt med stor grad av kynisme.

– **Hvilke grupper er mest tilbøyelige til å falle for konspirasjonsteorier, eller mer interessant: Hvem er minst tilbøyelige?**

– På individnivå: Sånt som analytisk tenkning, høyere utdanning og høyere IQ bidrar til å senke tilbøyeligheten, først og fremst utdanningsgrad. På samfunnsnivå: Land med høy grad av sosial tillit, fungerende demokrati, rimelig grad av likhet og muligheter for befolkningen er med på å minske konspiratorisk tenkning i befolkningen.

Innenfor samfunn: Jo bedre integrert man er, og jo høyere tillit din gruppe har i samfunnet, jo mindre tilbøyelig er denne gruppen til konspiratorisk tankegang. Er man derimot sosialt isolert, har lavere sosial status, er utsatt for flere sosiale og personlige problemer, opplever verden som kaotisk, uoversiktlig og at man er uten kontroll over eget liv, øker tilbøyeligheten til å tro på konspirasjonsteorier.

– **Har det noe å si hvor du bor i verden, om du tror på konspirasjonsteorier? Tror for eksempel amerikanere mer på konspirasjoner enn nordmenn?**

– Amerikanere tror nok mer på flere konspirasjonsteorier. Men når vi undersøker konspirasjonsmentalitet, ser det ut til at nordmenn og amerikanere skårer nokså likt.

– **Har det noe å si hvilke sosiale medier man er på, om man tror på konspirasjonsteorier?**

– Sannsynligvis, men det vet vi vel ikke. Opplevelsen av at man er i et sosialt nettverk der man er sammen med mennesker man trives med, identifiserer seg med og stoler på, bidrar nok til å forme det man tror på.

Men de sosiale mediene får ofte for mye oppmerksomhet i denne sammenhengen. Folk er tilbøyelige til å snakke om sosiale medier som om de er det eneste stedet vi lever, og som om de er de eneste stedene vi får nyheter fra. Verden er mer komplisert enn som så. Men vi ser av cluster-analyser av spredningsveier for konspirasjonsteorier at de finner sted i bobler på enkelte nettsteder, og noen sosiale medier er sentrale drivere.

– **Har politisk syn noen betydning? Betyr det noe om man er på høyre- eller venstresida politisk?**

Norge skårer høyt på konspirasjonsteorier internasjonalt om klimaendringer

– Ja. Populisme har en betydning, men det er forskjell på høyre og venstre. Det ser ut til at vi i mange land har en skjev U-formet kurve, med ytterste høyre og ytterste venstre i endene. Ytterpunktet til ytterste venstre er langt lavere enn ytterpunktet til ytterste høyre. Ytterpunktene er mer tilbøyelige til å tro på konspirasjonsteorier. Det er ulike forklaringer på hvorfor; det kan ha med verdensbildet å gjøre, det kan ha med avmakt å gjøre, man er uten kontroll på tilværelsen. De som er på ytterpunktene av den politiske skalaen, har som regel ikke stor politisk innflytelse.

– **Er tradisjonelle medier mest oppmerksomme på konspirasjonsteorier fra ytre høyre, mens man overser ytre venstre-konspirasjoner?**

– Tja. Det mer ekstreme ytre venstre i Norge er ikke så synlige og aktive, og konspirasjonsteorier hefter ikke ved den mer normaliserte delen av venstresida, i samme grad som middels ytre høyre. Kanskje fordi det ikke er en så viktig del av det politiske budskapet som konspirasjonsteorier om islam eller klimaendringer. Deler av det høyrepopulistiske landskapet er jo tydeligere. Norge skårer høyt på konspirasjonsteorier internasjonalt om klimaendringer, kanskje fordi vi synes det er så fint med oljepengene.

HVORFOR NÅ?

* Asbjørn Dyrendal holder foredrag på Psykologikongressen i år.

* Han er professor ved Institutt for filosofi og religionsvitenskap ved NTNU, og kommer til jul med boken *Conspiracy Theories and the Nordic Countries* (Routledge) med seks nordiske kolleger.